



บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ประเทศไทยได้ดำเนินการพัฒนาประเทศอย่างมีแผนการโดยเริ่มมีแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 1 มาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2504 ปัจจุบันกำลังอยู่ในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 6 (2530-2534) ในทุกแผนที่ผ่านมาจะให้ความสำคัญของการพัฒนาชนบทมากเป็นพิเศษ โดยเฉพาะในแผนพัฒนาฉบับที่ 5 (2525-2529) ได้เน้นถึงการพัฒนาชนบทอีกรูปแบบหนึ่งคือการพัฒนาพื้นที่ชนบทยากจน ทั้งนี้เพราะการพัฒนาชนบทเท่าที่ผ่านมายังไม่สามารถขจัดปัญหาหลักที่ประชาชนประสบอยู่ อันได้แก่ ความยากจน ความไม่รู้ โรคภัยไข้เจ็บ ให้หมดไปได้ ดังนั้นทั้งภาครัฐและเอกชนต่างก็ได้ให้ความสนใจเพื่อเร่งแก้ปัญหาดังกล่าว และได้มีโครงการพัฒนาในรูปแบบต่าง ๆ ลงสู่ชนบท ตำบล หมู่บ้านมากมาย เช่น ในรูปแบบของโครงการพัฒนาชุมชน รูปแบบของโครงการสร้างงานในชนบท รูปแบบของโครงการพัฒนาชุมชนพื้นที่ยากจน เป็นต้น

ในช่วงของแผน 5 เมื่อปี 2527 ลีส์ โกดัยยานนท์และคณะ ได้ทำการวิจัยเพื่อศึกษารูปแบบการพัฒนาชนบทของประเทศไทย ได้ข้อค้นพบว่า รูปแบบของการพัฒนาชนบทที่มีอยู่ในประเทศไทยมีอยู่มากมายหลายรูปแบบ ถ้าพิจารณาตามหน่วยงานที่รับผิดชอบแบ่งได้เป็น รูปแบบของหน่วยงานของทางราชการ หน่วยงานของทางราชการร่วมกับหน่วยงานเอกชนทั้งในและต่างประเทศ หน่วยงานเอกชน ถ้าพิจารณาจากหลักหรือทฤษฎีการพัฒนา แบ่งได้เป็น การพัฒนาที่เน้นทางวัตถุ เน้นตัวเกษตรกร เน้นเฉพาะด้านใดด้านหนึ่งในเวลาใดเวลาหนึ่ง และถ้าพิจารณาวิธีการที่ใช้ในการพัฒนาแบ่งได้เป็นการส่งคนเข้าไปทำงานพัฒนาร่วมกับชาวบ้าน การสร้างศูนย์พัฒนาในหมู่บ้านและการสร้างปัจจัยพื้นฐานให้กับชุมชน

ไพรัตน์ เตชะรินทร์ (2530 ; 98) ได้กล่าวถึงแนวทางการพัฒนาชนบทไทย อย่างรวม ๆ ว่า แนวทางหลักไม่ว่าจะเสนอโดยหน่วยงานใดก็ตาม มักจะขึ้นต่อวัตถุประสงค์ และหน้าที่ของหน่วยงาน เช่น บางหน่วยงานก็ทำควบคู่กันไป บางหน่วยงานก็ทำเฉพาะเรื่อง อันได้แก่ การพัฒนาในด้านโครงสร้าง การพัฒนาทางด้านเทคนิค เพิ่มประสิทธิภาพของการผลิต ผลผลิต และการพัฒนาทางด้านจิตใจ เป็นต้น

แผนพัฒนาชนบทในประเทศไทย ยังถือเป็นหนึ่งในสิบของแผนงานหลักในแผนพัฒนา ฉบับที่ 6 ด้วย เมื่อพิจารณาพัฒนาการของการพัฒนาชนบทในประเทศไทย ก็สามารถกล่าวได้ว่า เป็นไปตามแนวคิดและหลักการพัฒนาในทางสากล ซึ่งที่ผ่านมาก็มีทั้งการพัฒนา โดยเน้นไปที่ความจำเป็นพื้นฐาน (จปฐ) การสร้างองค์กรชาวบ้านและการมีส่วนร่วมของชุมชนซึ่งจะมีทั้งการกระตุ้นจิตสำนึก การพัฒนาศักยภาพของชุมชนดังรายละเอียดในตาราง (Mayfield 1980 : 157)

ตารางที่ 1 ลักษณะของการพัฒนาทางสากลในรอบ 30 ปี

	1950	1960	1970	1980
วัตถุประสงค์	เพิ่มรายได้ประชาชน	เพิ่มผลผลิต	เพิ่มความเสมอภาค	เพิ่มคุณภาพชีวิต
จุดเน้น	การทำให้เป็นอุตสาหกรรม	การปฏิวัติเขียว	ความจำเป็นพื้นฐาน	พัฒนาองค์กรท้องถิ่น
จุดเริ่มต้น	ระบบใหญ่	เฉพาะส่วน	บูรณาการ	กระจายอำนาจสู่ส่วนท้องถิ่น
กลวิธี	ถ่ายโอนทรัพยากร	ถ่ายโอนเทคโนโลยี	พัฒนาเทคโนโลยีที่เหมาะสม	การมีส่วนร่วมระหว่างภาครัฐและภาคเอกชน
คำนิยามค่านิยมธรรมาท้องถิ่น	ปฏิเสธองค์ประกอบที่ไม่สำคัญ	ซัจคอปัสรรคหังมวล	ยอมรับและเรียนรู้เพื่อที่จะทำงานร่วมกัน	การสนับสนุนการกระตุ้นเป็นพลังในสังคม
จุดเน้นด้านการมีส่วนร่วม	สร้างความเป็นเอกภาพ การรวมตัวกัน	ให้ข่าวสารและการเพิ่มผลผลิต	กระตุ้นการสร้างจิตสำนึก	สร้างความสามารถให้กับคนในชุมชน
ยอมรับ	นักเศรษฐศาสตร์	นักวางแผน ผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้าน	นักบริหาร ผู้อำนวยความสะดวกในระ-คับหมู่บ้าน	ความรู้ ความชำนาญด้านการบริหารและการเมือง

งานพัฒนาชุมชนเป็นขบวนการที่ต้องกระทำอย่างต่อเนื่องและค่อยเป็นค่อยไป โดยอาศัยความต้องการและการริเริ่มจากประชาชนเป็นหลัก เพื่อว่าผลที่ได้รับจะเป็น การแน่นอนและถาวรตลอดไปจึงได้มีการกำหนดจุดมุ่งหมายของการพัฒนาชุมชนไว้ดังนี้ (นิรุติ ไชยกุล 2522 : 25-26)

1. มุ่งที่จะเปลี่ยนทัศนคติของประชาชน จากสภาพหรือสถานการณ์อันเก่าแก่ ล้าสมัย ให้หันมาสนใจและทำความเข้าใจกับสถานการณ์ปัจจุบัน เพื่อจะได้เป็นผู้ที่ทันต่อ เหตุการณ์และมีความคิดก้าวหน้าต่อไป

2. มุ่งที่จะให้ประชาชนมีความสำนึกในการที่ตนเป็นสมาชิกของชุมชน รู้จัก ร่วมแรงร่วมใจกันแก้ปัญหา และความเป็นอยู่ของชุมชน เพื่อความเจริญของตนเองและ ชุมชน

3. มุ่งที่จะให้ประชาชนมีความรับผิดชอบ รู้จักรับผิดชอบในการทำกิจกรรม รับผิดชอบในการดำเนินงาน รับผิดชอบต่อตนเอง ชุมชน และต่อประเทศชาติในที่สุด

4. มุ่งที่จะให้ประชาชนรู้จักช่วยตนเอง มีความกระตือรือร้นในการแก้ไข ปัญหาของชุมชน มีความคิดริเริ่มและปรับปรุงความเป็นอยู่ของตนให้ดีขึ้น ทั้งในด้าน เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม โดยรัฐบาลจะเข้าช่วยเหลือ เมื่อเกินขีดความสามารถ ของประชาชนที่จะร่วมมือกันทำเองได้

จากจุดมุ่งหมายของการพัฒนาชุมชนและรายงานการประเมินผลการสร้าง งานในชนบทของสำนักเลขาธิการ กสช. ดังกล่าวข้างต้นทำให้กล่าวได้ว่า ความต้องการ หลักของการพัฒนาชุมชนก็คือการพัฒนาคนในชุมชนให้มีสติปัญญา มีเหตุมีผล มีจิตสำนึกใน การเป็นเจ้าของชุมชนและมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนทุกชั้นตอนนั่นเอง

การพัฒนาจิตสำนึกนับว่าเป็นปัจจัยสำคัญในการพัฒนาชุมชนให้มีประสิทธิภาพ ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับงานพัฒนาชุมชนต่างก็ได้พยายามที่จะหาวิธีการมาช่วยพัฒนา ในเรื่องนี้ ให้ได้ผลซึ่งก็ปรากฏว่า ยังไม่ประสบผลสำเร็จมากนัก

ประมาณปี 1980 สถาบัน INODEP (Ecumenical Institute for the Development of People) ซึ่งตั้งอยู่ที่ปารีส ประเทศฝรั่งเศส มีการประสานกับกลุ่มนักวิจัยหลายกลุ่มและองค์การของประชาชนพื้นฐานในขอบข่ายทั่วโลก อันเป็นสถาบันค้นคว้าทางด้านการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับการพัฒนาสังคม ได้ทำการวิจัยเกี่ยวกับชุมชนเป็นเวลาหลายปี และได้สรุปประสบการณ์เกี่ยวกับการศึกษาวิเคราะห์วิจัยชุมชนออกมาเป็นหนังสือชื่อ การวิจัยเพื่อสร้างจิตสำนึก ให้ชื่อภาษาอังกฤษว่า *Conscientizing Research A Methodological Guide* ซึ่งเป็นเนื้อหาเกี่ยวกับวิธีการวิจัยเพื่อสร้างจิตสำนึก อันจะเป็นเครื่องมือที่จะช่วยพัฒนากรและชาวบ้านในการทำการศึกษา วิเคราะห์ วิจัยชุมชนที่ตนอาศัยอยู่ ซึ่งเป็นการวิจัยร่วมระหว่างพัฒนากรกับชาวบ้าน โดยบทบาทหลักจะอยู่ที่ชาวบ้าน พัฒนากรและนักวิชาการอื่น ๆ จะมีบทบาทเสริม และมักจะเริ่มจากกลุ่มกิจกรรมในระดับชุมชนพื้นฐานไปสู่การร่วมกลุ่มที่ลึกซึ้งยิ่งขึ้น ผลของการวิจัยก็มุ่งเผยแพร่ให้กับชาวบ้านด้วยภาษาของชาวบ้าน การศึกษาวิจัยจะช่วยให้ทั้งพัฒนากรและชาวบ้านได้เข้าใจชุมชนที่ขึ้น ช่วยสร้างจิตสำนึกให้แก่วัยรุ่น กระบวนการดังกล่าว แต่กระบวนการที่กล่าวนั้นยังเป็นหลักการมิใช่สูตรสำเร็จตายตัว ฉะนั้นจะต้องมีการพิจารณาความเหมาะสมของการปรับใช้ให้สอดคล้องกับสภาพสังคมและวัฒนธรรมของแต่ละชุมชนด้วย

ในแผนพัฒนา ฉบับที่ 6 (2530-2534) ได้มีแผนพัฒนาคน สังคม และวัฒนธรรม อันเป็นส่วนหนึ่งของแผนงานหลักนั้น กล่าวถึงแนวโน้มการพัฒนาสังคมส่วนรวมว่า จะเน้นความสำคัญแก่การพัฒนาสังคมในระดับพื้นฐาน คือตั้งแต่ระดับปัจเจก ครอบครัวและชุมชน อันเป็นส่วนย่อยของสังคมให้มากขึ้น มุ่งพัฒนาคนให้มีคุณภาพเพิ่มมากขึ้นโดยมีความสามารถ มีบทบาทที่เหมาะสมต่อการพัฒนาประเทศ โดยสนับสนุนการให้การศึกษาและฝึกอบรมเพื่อปลูกฝังทัศนคติ ค่านิยม และความสามารถในด้านต่าง ๆ

จากการศึกษาจุดมุ่งหมายของแผนพัฒนา ปัญหาจุดมุ่งหมายของการทำงาน พัฒนาชุมชน และลักษณะพิเศษของการวิจัยเพื่อสร้างจิตสำนึก ทำให้ข้าพเจ้าเกิดความคิดว่า ในกระบวนการวิจัยเพื่อสร้างจิตสำนึกนั้น สามารถพัฒนาระบบความคิด สร้างจิตสำนึกให้กับผู้เข้าร่วมกระบวนการวิจัย อันได้แก่ พัฒนาการ นักวิชาการ และชาวบ้าน ซึ่งการพัฒนาระบบความคิดและจิตสำนึกของชาวบ้านนั้นนับเป็นเป้าหมายที่สำคัญอย่างยิ่ง ของการพัฒนาทั้งในระดับชุมชนและระดับชาติ

ด้วยเหตุผลดังกล่าว ข้าพเจ้าจึงสนใจที่จะศึกษา ค้นคว้า พัฒนารูปแบบการสร้างจิตสำนึกในการพัฒนาชุมชนชนบทโดยอาศัยหลักการและแนวทางจากการวิจัยเพื่อสร้างจิตสำนึกของสถาบัน INODEP ทั้งนี้เพื่อให้เกิดมีวิธีการสร้างจิตสำนึกในการพัฒนาชุมชนชนบทของชาวชนบทต่อไป

วัตถุประสงค์

เพื่อพัฒนารูปแบบการสร้างจิตสำนึกในการพัฒนาชุมชนชนบท

ขอบเขตของการวิจัยและเงื่อนไขของรูปแบบ

1. การทดลองรูปแบบการสร้างจิตสำนึกในการพัฒนาชุมชนชนบทเน้นการมีส่วนร่วมรับผิดชอบในการ เลือกวิธีและวางแผนแก้ปัญหาในสถานการณืหนึ่ง ๆ ของชุมชนชนบท ส่วนการดำเนินการแก้ปัญหาตามแผนนั้นสามารถติดตามผลในระยะ 1 เดือนเท่านั้น
2. การทดลองรูปแบบการสร้างจิตสำนึกในการพัฒนาชุมชนชนบท จะทดลองกับชุมชนชนบทขนาดกลาง ในภาคอีสานจำนวน 1 ชุมชน โดยชุมชนต้องมีคุณสมบัติ ดังนี้
 - 2.1 มีผู้นำชุมชนและตัวแทนชุมชนอย่างน้อย 5 คน
 - 2.2 ชุมชนมีกลุ่มบุคคลที่ดำเนินกิจกรรมเกี่ยวกับการพัฒนาชุมชนอยู่บ้างแล้ว
 - 2.3 รูปแบบการสร้างจิตสำนึกในการพัฒนาชุมชนชนบท มุ่งเน้นการสร้างเสริมหรือเพิ่มจิตสำนึกในการพัฒนาชุมชนให้กลุ่มบุคคลที่ดำเนินกิจกรรมพัฒนาชุมชนในชุมชนชนบทที่คนสังกัดอยู่บ้างแล้ว

สมมติฐานของการวิจัย

หลังจากการทดลองใช้รูปแบบการสร้างจิตสำนึกในการพัฒนาชุมชนชนบท คนในชุมชนชนบทจะมีจิตสำนึกในการพัฒนาชุมชนเพิ่มมากขึ้นกว่าเดิม กล่าวคือ

1. มีความรู้สอดคล้องกับหลักการและกระบวนการพัฒนาชุมชนเพิ่มมากขึ้น
2. มีเจตคติสอดคล้องกับหลักการและกระบวนการพัฒนาชุมชนเพิ่มมากขึ้น
3. มีพฤติกรรมสอดคล้องกับหลักการและกระบวนการพัฒนาชุมชนเพิ่มมากขึ้น

คำจำกัดความ

1. ชุมชน หมายถึง บริเวณที่อยู่อาศัยของกลุ่มคนซึ่งมีอาณาเขตทางภูมิศาสตร์ที่แน่นอน
2. ชุมชนชนบท หมายถึง ชุมชนที่มีคนอยู่ไม่มากนัก มีการปกครองและผลประโยชน์ร่วมกัน คนในชุมชนมักประกอบอาชีพคล้ายกัน มีสภาพการดำรงชีวิตที่ง่าย ๆ และใกล้เคียงกัน คนในชุมชนรู้จักกันเกือบหมดและมีที่ตั้งเป็นเอกเทศห่างจากชุมชนเมือง
3. หลักการพัฒนาชุมชน หมายถึง การมุ่งเสริมให้คนในชุมชนมีอาริเริ่มการพึ่งตนเอง การร่วมมือร่วมใจ มีความรู้สึกรับผิดชอบและเป็นเจ้าของในกระบวนการพัฒนาชุมชน
4. กระบวนการพัฒนาชุมชน หมายถึง กระบวนการที่มุ่งเสริมให้คนในชุมชนมีสภาพที่ดีขึ้นในทุก ๆ ด้าน โดยมี 5 ขั้นตอน ได้แก่ การศึกษาและวิเคราะห์ชุมชน การวิเคราะห์สาเหตุของปัญหาของชุมชน การเลือกวิธีและวางแผนแก้ปัญหาของชุมชน การดำเนินงานตามแผนเพื่อแก้ปัญหาและการติดตามผลประเมินผล
5. จิตสำนึกในการพัฒนาชุมชนชนบท หมายถึง การที่บุคคลในชุมชนชนบทมีความรู้ เจตคติ และพฤติกรรม สอดคล้องกับหลักการและกระบวนการพัฒนาชุมชน

6. รูปแบบการสร้างจิตสำนึกในการพัฒนาชุมชนชนบท หมายถึง องค์กรวมของจุดหมาย หลักการ โครงสร้าง วัตถุประสงค์ เนื้อหา กระบวนการและกิจกรรมรวมทั้งวัสดุอุปกรณ์ คู่มือที่ประกอบกันขึ้นภายใต้เกณฑ์และเงื่อนไขที่กำหนด ที่เมื่อนำไปปฏิบัติต่อคนในชุมชนชนบทแล้วทำให้คนในชุมชนชนบทมีการริเริ่ม การพึ่งตนเอง การร่วมมือร่วมใจ มีความรู้สึกรับผิดชอบและเป็นเจ้าของในกระบวนการพัฒนาชุมชน

7. ผู้กระตุ้น หมายถึง บุคคลที่มีความรู้และความเข้าใจเกี่ยวกับกระบวนการสร้างจิตสำนึก และได้นำความรู้ดังกล่าวไปเผยแพร่ให้กับผู้นำชุมชน และทำให้เกิดการพัฒนาจิตสำนึกของคนในชุมชนหนึ่ง ๆ

8. ผู้นำชุมชน หมายถึง บุคคลที่มีความเข้าใจสภาพชุมชนทั้งในทางภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ และแนวโน้มของการพัฒนาชุมชนใดชุมชนหนึ่งเป็นอย่างดี คนในชุมชนนั้นให้การยอมรับนับถือ และสามารถนำชุมชนนั้นทั้งในเชิงนโยบายและการปฏิบัติ

9. พัฒนาการ หมายถึง บุคคลที่มีหน้าที่รับผิดชอบในการปฏิบัติงานพัฒนาชุมชนในชุมชนใดชุมชนหนึ่งเต็มเวลา สังกัดภาครัฐบาลหรือภาคเอกชน

10. นักวิชาการ หมายถึง บุคคลที่มีประสบการณ์ มีการศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับงานพัฒนาชุมชนเป็นประจำ สังกัดภาครัฐบาลหรือภาคเอกชน

11. ชาวบ้าน หมายถึง บุคคลที่อาศัยอยู่ในชุมชนหนึ่ง ๆ มีการประกอบอาชีพที่แน่นอนและได้รับผลกระทบโดยตรงต่อสภาวะการพัฒนาของชุมชนนั้น ๆ

12. ตัวแทนชุมชน หมายถึง บุคคลที่อาศัยอยู่ในชุมชนหนึ่ง ๆ มีการประกอบอาชีพที่แน่นอนและได้รับผลกระทบโดยตรงต่อสภาวะการพัฒนาของชุมชน สนใจและเข้าร่วมกิจกรรมงานพัฒนาในชุมชนและมีแนวโน้มที่จะเป็นผู้นำชุมชนในอนาคต

วิธีกาเนินการวิจัย การวิจัยแบ่งเป็น 4 ขั้นตอน คือ

1. การศึกษาข้อมูลพื้นฐาน เกี่ยวกับการพัฒนาชุมชนและการสร้างจิตสำนึกเพื่อนำมาใช้ในการพัฒนารูปแบบ

2. การยกร่างรูปแบบการสร้างจิตสำนึกในการพัฒนาชุมชนชนบท

3. การทดลองใช้รูปแบบการสร้างจิตสำนึกในการพัฒนาชุมชนชนบท

4. สรุป ประเมินผล ปรับปรุงรูปแบบการสร้างจิตสำนึกในการพัฒนาชุมชนชนบท

ประโยชน์ที่ได้รับจากการวิจัย

1. ได้รูปแบบการสร้างจิตสำนึกในการพัฒนาชุมชนชนบท
2. ทราบปัญหา อุปสรรค ข้อเสนอแนะต่อการประยุกต์ใช้รูปแบบการสร้างจิตสำนึกในการพัฒนาชุมชนชนบท
3. มีการใช้รูปแบบเพื่อสร้างจิตสำนึกในการพัฒนาชุมชนชนบทในชุมชนอื่น ๆ
ต่อไป